

Ľubica Blažencová¹

Univerzita Komenského v Bratislave, Pedagogická fakulta

<https://orcid.org/0000-0001-7571-4727>

RUKOPISNÉ ZÁPISY POHREBNÝCH ODOBIEROK Z KYSÁČA Z KONCA 19. STOROČIA²

Príspevok sa zameriava na rukopisné zápisy pohrebných odobierok pochádzajúcich z konca 19. storočia z Kysáča. Rukopisná zbierka dvanástich pohrebných odobierok bez uvedenia autora sa nachádza v oddelení rukopisných tlačí Univerzitetnej knižnice v Bratislave a bola napísaná v rozmedzí rokov 1894 – 1895. Nebola dosiaľ podrobená výskumu, preto bude pozornosť zameraná na jej tematickú a obsahovú náplň, ale i na jej formálnu štruktúru. Tento tradičný piesňový žáner sa spája s pohrebnými obradmi a obyčajmi z konca 19. storočia. Vznikol ako ohlas barokových valedikcií, ktoré začali podliehať silnejúcemu vplyvu folklorizácie. Odkazuje na sociálno-kultúrne zázemie, historický kontext a na ustálené kultúrne hodnoty a obradovosť. Pri analýze pohrebných odobierok rôznej kvalitatívno-umeleckej úrovne bude pozornosť zacielená na kompozíciu básnického textu, básnické i jazykové prostriedky či zastúpenie lyrického subjektu v texte. Pravopis uvedenej literárnej pamiatky je rozkolísaný. V textoch sa vyskytujú rôzne odkazy na Sväté písmo, čo vypovedá o teologickej erudícii ich autora. Jednotlivé pohrebné verše majú zároveň cennú dokumentárnu hodnotu. Zaujímavou súčasťou pohrebných odobierok je aj výpočet rodinných príslušníkov, ktorým lyrický subjekt adresuje svoje posledné zbohom, a ich vzájomné rodinné vzťahy a genealogické súvislosti. Autor uvádza celé meno a priezvisko jednotlivých členov rodiny, ale aj ich rodinný stav a bližšie geografické určenie miesta v okolí Kysáča. Pozoruhodné sú i odkazy na spoločenské a historické udalosti danej doby (vojna, choroby), ale aj obraz života v oblasti Vojvodiny. Uvedená literárna pamiatka môže byť cenným zdrojom informácií dopĺňajúcich život a literárnu tvorbu Slovákov na Dolnej zemi.

Kľúčové slová: pohrebné odobierky, rozlúčka, zomrelý, obradovosť, Kysáč

¹ blazencova1@uniba.sk

² Štúdia je výstupom z grantového projektu VEGA 2/0045/23 Premeny a súvislosti kultúrnej identity v enkláve a diaspóre: na príklade Slovákov a Rusnákov na Dolnej zemi. Zodpovedná riešiteľka: Mgr. Ľubica Blažencová, PhD. Doba riešenia: 2023 – 2026.

Téma posledných vecí človeka rezonuje od počiatkov našej duchovnej kultúry, ktorá pramení v židovsko-kresťanskej tradícii a čerpá taktiež z antickej vzdelanosti. V každom historickom období poskytuje priestor na rozjímanie, uvažovanie, ale slúži aj ako prostriedok poznania seba samého a návod na sebazdokonaľovanie. Blízkosť konca života stavia človeka do situácie prijať osobnú zodpovednosť za svoj život. Vynárajú sa otázky, ako sa vyrovnáť s fyzickou smrťou, čo bude po smrti a čo človeka čaká na poslednom súde. Život človeka a smrť sa stali námetom mnohých literárnych spracovaní prostredníctvom žánrov vysokého umeleckého štýlu, no našli nezastupiteľné miesto i v oblasti ľudového folklóru.

V súvislosti so zaužívanou obradovou kultúrou v prostredí dediny je možné stretnúť sa s tradičným žánrom smútočného spevu, ktorý sa viaže na obrady spojené s pohrebom. H. Urbancová (2010) vo svojej štúdií definuje pojem duchovná pieseň – odobierka súvisiaca s obradnou rozlúčkou s mŕtvym takto:

Pohrebné odobierky (nazývané tiež pohrebné, pohrabné, rozlúčkové piesne, odobierki, odberácie) vznikali v tradičnom ľudovom prostredí ako ohlasy na literárnu tvorbu barokových valedikcií, ktoré začali podliehať v priebehu 18. storočia silnejúcim procesom folklorizácie. (...) formovali sa ako repertoár, ktorý nebol zahrnutý do oficiálnych spevníkov duchovných piesní a šíril sa v rukopisných zápisoch a odpisoch ako poloľudová forma piesňovej tvorby. Je obrazom kresťanskej kultúry vo formách, ktoré sa na jednej strane adaptovali na lokálne prostredie a jeho mentalitu, na druhej strane boli odrazom vzdelanostnej úrovne a profesionálneho statusu svojich autorov, zapisovateľov a odpisovateľov. (Urbancová, 2010: 176)

V príspevku poukážeme na fakt, že pohrebné odobierky neboli len špecifikom slovenského prostredia vymedzeného naším územím, ale že sa tento žáner pestoval aj v dolnozemskej prostredí Slovákov. Svedčí o tom i príspevok K. Chorváta (1895) v súdobých *Slovenských pohľadoch*, ktorý vyšiel pod názvom *Smrť, pohrab a mŕtví v tradícii a zvykoch ľudových*. O zvykoch a tradíciách súvisiacich so smrťou a pohrebom uvažuje takto:

Pohrab, chranba, chránenie deje sa vždy na tretí deň. Za to však ľud vždy vyjednáva obzvlášte s farárom, aby pohrab bol čím skorej. (...) Nastúpi hodina pohrabu. Už hodne predtým nahrnie sa do izby, kde mŕtvý leží, hodne národa, počúvať, ako vykladajú. (...) Jakoby odpoveďou na vykladanie sú verše, jediný to cirkevný akt, ktorý mojím zdaním má svoje korene v ľude. Rechter, repräsentující zomretého, odoberá sa od smútiacich príbuzných, menuje každého

menom, uvádza, aké dobrodenia mu ktorý preukázal a praje každému to i ono. (...) Ľud verše veľmi obľubuje a každý, i najvzdialenejší príbuzný veľmi si zakladá na tom, aby aj on bol ‚vo veršoch‘. Zlé verše môžu skaziť rectorovi celú popularitu, a naopak. Zdá sa mi, že akt tento, aspoň v takejto forme, nikde nie je v úžitku, len u Slovákov. Preto neškodilo by venovať predmetu tomuto kus štúdium a hľadať erudovať: kedy vznikli, za jakých okolností a z čoho asi sa vyvinuli naše verše? (Chorvát, 1895: 16 – 21)

Uvedené piesne sa nestali súčasťou ľudových spevníkov. Vznikli na základe istej spoločenskej objednávky, čo vopred určovalo tematickú a obsahovú náplň jednotlivých textov. Šírili sa prostredníctvom rukopisných zápisov. V pohrebných odobierkach do popredia vystupuje lúčenie sa zomrelého s pozostalými, poskytnutie útechy, zmiernenie žiaľu, ale obsahujú aj mravoučné a didaktické zacielenie. Mali pomôcť pozostalým vyrovnáť sa so stratou blízkeho človeka. Nemenej významné je aj uznanie a chvála zomrelého, jeho panegyrizácia ako nevyhnutná súčasť pohrebného žánru. Dominujú v nich alúzie, parafrázy či priame citáty z Biblie. Motív nevyhnutnosti smrti je latentne prítomný. Odobierkové formuly sú vkladané do úst mŕtveho, ktorý sa lúči so živými. Dochádza k predstieranej apostrofe pozostalých, ktorí sú vťahovaní do komunikačnej situácie. Autormi pohrebných odobierok a aj interpretmi boli muži – kňazi, duchovní, rectori (Urbanová, 2010). Možno hovoriť o skupine interpretov, ktorí určujú, v akom kontexte a v akej situácii sú tieto texty prednášané. Sú inštitucionálne viazané spoločnosťou komunikujúcich.

Veršované odobierky vznikli pri mimoriadnej príležitosti rozlúčky s mŕtvym a s tým súvisí ich obradovosť, ktorá sa dosahuje prostredníctvom prvkov rečníckeho štýlu (oslovenie, zvolanie, rečnícke otázky, expresívne výrazy s kladným štylistickým zafarbením) a náležitého pátosu. Vo veľkej miere sú využité prostriedky namierené na príjemcu, chcú ho aktivizovať, získať si ho. Text je orientovaný didakticky, má za cieľ poslucháča poučať a apelovať na neho. Dá sa predpokladať jeho výrazná deklamatívnosť (Žilka, 2006). Pohrebné odobierky boli publikované pri príležitosti úmrtia a zároveň obsahujú isté faktografické informácie o zomrelom³. Ako o príležitostných vydaniach píše I. Kollárová (2010), mali navodiť špeciálnu atmosféru, vyjadriť emócie, úctu, zármutok. Na pozadí uvedenej špeciálnej príležitosti sa v nich prelína informačná rovina s umeleckou.

³ Pohrebná reč o osobných vlastnostiach a skutkoch zomrelého patrila k najobľúbenejším rituálnym úkonom evanjelických pohrebov, ako uvádza na základe výsledkov svojich výskumov G. Kiliánová (1999). Zaujímavé je jej zistenie, že ak duchovný venoval uvedenej časti pohrebu príliš veľkú pozornosť, hrozilo nebezpečenstvo zneužitia pohrebnej reči. Vo svojom príspevku cituje i nemecké príslovie: „Pohrebná reč je klamárska reč“ (Die Leichenrede ist eine Lügenrede) (Kiliánová, 1999: 74).

V kontexte staršej literatúry je možné sa stretnúť s podobnými formami príležitostnej poézie v období latinského humanizmu. Literárnu produkciu toho obdobia obohacujú najmä príležitostné básne antického pôvodu. Rozšírená bola oslavná báseň (enkomion), povzbudzujúca alebo napomínajúca báseň (parainetikon), rozlúčková báseň s blízkou osobou, ktorá sa vydáva na cestu (propemptikon), ďakovná báseň učiteľom (paideuterion), blahoprajná báseň k narodeninám (genethliakon), svadobná pieseň, blahoprajná báseň k sobášu (epithalamion) a tiež pohrebná, kondolenčná báseň k úmrtiu (epikeideion) (Minárik, 1985). Obdobie baroka sa na našom území pridržalo humanistických a manieristických princípov, no niektoré žánre prispôbovalo barokovej poetike, starostlivo sa cizelovala forma, uvádzala sa originálnejšia tematika najmä pri epithalamiách a epicédiách (Kerušová, 2010). J. Minárik (1984) uvádza, že v období rozkvetu barokovej literatúry sú epicédia barokovo emocionálnejšie, patetickejšie a blízke ľudovej ľúbostnej lyrike, niektoré majú ráz nárekov plačiek. Obľúbené sú barokové valedikcie⁴. F. Štraus (2005) v tomto kontexte hovorí o rozlúčkových veršoch, ktoré sa prednášali na pohrebe, pričom zdôrazňuje rozšírenosť uvedeného žánru pohrebného veršovania v minulosti. Všíma si zaužívanú veršovanú formu štvorveršovej strofy, ktorá bola tvorená obligátne sylabickými dvanásťslabičníkmi spojenými najmä gramatickým rýmom s rovnakou rýmovkou. T. Vráblová (2010) píše, že vo valedikčných textoch pohrebného charakteru mal akt odovzdávania zomrelého do Božích rúk utešujúci a duchovne povzbudzujúci charakter. Pozostalým pripomínal Božiu blízkosť, no vyjadroval i spôsob dobrého rozlúčenia a upriamoval komunitu na to, ako sa vyrovať s vedomím pomínutelnosti a blízkosti smrti. V prozaickom žánri má blízko k valedikciám pohrebná kázeň, resp. pohrebná reč či trúčloreč, ktorú tvoria kompozičné zložky „chváloreč na nebohého (laus mortui), jeho oplakávanie (lamentatio), potešenie pozostalých (consolatio) a rozlúčka nebohého (valedictio)“ (Brtáňová, 2012: 244), pričom práve valedictio odráža vzťahy v rodine a rodinný život, ako uvádza autorka. Pohrebné odobierky štylizované ako rozlúčky mŕtveho boli teda odvodené z literárnej tradície a uvedené žánre viedli k postupnej adaptácii, procesu folklorizácie a následnej recepcie v ľudovom prostredí.

⁴ V tlačenej podobe sa zachovala veršovaná baroková valedikcia „*Srdečné a veľmi žalostivé slzy*“ Alžbety Petrőczy nad smrťou matky Kataríny Révay, 1700 (Brtáň, 1948; Antológia staršej slovenskej literatúry, 1964). Je to rozlúčka so zomrelou Katarínou Révaiovou, rod. Ujfalussi, pri pohrebe na Sklabinskom hrade. Pojem valedikcia v súvislosti s uvedenou skladbou používa R. Brtáň (1948) a dodáva: „Literárne-historicky sú Srdečné ... Slzy nie prvým ani posledným ohnivom valedikcií, zapínajú sa do reťaze barokových básní pohrebných (...) Na začiatku si dali tému (citát z Biblie), potom prišlo obširné duchovné applicatio, po ňom svetskejšia odobierka, ostatné vale čiže valedictio, zakončené napokon suspíriom“ (Brtáň, 1948: 73). Podrobnejšiu analýzu tohto textu poskytuje i štúdia T. Vráblovej *Téma posledných vecí človeka v pohrebnej tlači Srdečné a veľmi žalostivé slzy* (Vráblová, 2010). S pojmom valedikcia sa viaže nielen rozlúčka so zomrelým pri pohrebe, ale je to i slávnostná rozlúčková reč s úradom. Viac informácií poskytuje štúdia *Posledná valedikcia banskobystrického richtára Melchiora Smrtníka z roku 1707* (Graus, 1997).

V Univerzitetnej knižnici v Bratislave, v kabinete rukopisov, starých a vzácných tlačí⁵ sa nachádza rukopisná pamiatka, uvedená pod signatúrou Ms 549⁶, s názvom *Veršované reči pohrebné*⁷ a rozmedzím rokov 1894 – 1895. Roky vzniku sú uvedené pri jednotlivých rečiach. Provenienca rukopisu je udaná ako Južoslávia – Kysáč. Je to literárna pamiatka prinesená na územie Slovenska z Kysáča. Čo sa týka špecifikácie žánru, ide o súbor pohrebných rozlúčkových básní či piesní (je otázne, či sa tieto pohrebné odobierky poloľudového typu aj spievali, uvedená zbierka neobsahuje notáciu), resp. pohrebných odobierok. Prednášali sa pravdepodobne v dome, pri kladení mŕtveho do truhly, po príchode na cintorín, pri zasypávaní hrobu a na kare – na konci pohrebných obradov (Urbancová, 2010). Potvrzuje to i K. Chorvát (1895: 26): „V Kysáči drží sa na začiatku reč, v ktorej sa zomrelý znova odoberá od pozostalých, alebo sa pomodlí a začne pieseň nábožnú (pohravnú), a ostatní vpadnú do toho.“

Kompozičná výstavba jednotlivých pohrebných odobierok z Kysáča je pomerne ustálená. Nadpis poskytuje prvotnú informáciu. Nachádza sa tu meno a vek mŕtveho, pri ženách autor ešte dopĺňa, za koho boli vydaté. V nadpise je tiež rok, dátum, niekedy iba rok, kedy sa konal pohreb. Uvedené fakty je možné si overiť prostredníctvom matrik z obce Kysáč.⁸ Po nadpise nasleduje motto, ktoré obsahuje vstupný citát, resp. slovné spojenie, zvyčajne vo forme rýmovaného dvojveršia. Vyskytuje sa v začiatkovej časti niektorých odobierok a má súvis s jeho nosnou ideou. Parafrázuje myšlienky z Biblie, predovšetkým v súvislosti s Ježišovou smrťou, posledným súdom a spasením. Obsahovo nadväzuje buď na konkrétny citát zo Svätého písma, alebo na udalosť súvisiacu s úmrtím, resp. dokonca aj s kalendárnym rokom. „Bože, (??) chcešli abych Vypil na dno horký Kalich / (??) m (??)nem v Getsemane Nechať se tvá vůle stane. Ameň.“⁹ (VRP: 1); „Přijm duši mou ó Pane, v bok svůj otevřený, / Prenes jí ze žalosti, V raj preutešený. Amen.“¹⁰ (VRP: 4); „Laskavý Pane Ježiši, Milovníče věrných duší, / Prosím: přijmi ducha mého, V tvém spasení – zvěčnelého. Ameň.“ (VRP: 25); „Milý Ježiši ukřižovaný! Ó ráč se smilovať nad nami, / A když na tvém přísнем sůdu vstanem, Ráč nám

⁵ Univerzitná knižnica v Bratislave, kabinet rukopisov, starých a vzácných tlačí, Klariská ulica č. 5.

⁶ Pohrebné kázne Ms 549; 1894 – 1895 papier 22 ff 22,5x18,5 cm väzba: tvrdý obal s plátovým chrbtom [Veršované reči pohrebné.] Roky vzniku sú pri jednotlivých rečiach. Provenienca rukopisu: Južoslávia – Kysáč. 202.

⁷ Vzhľadom na anonymný charakter spomínanej rukopisnej pamiatky budeme v nasledujúcom texte pri citovaní úryvkov z nej uvádzať iba skratku názvu *Veršované reči pohrebné* (ďalej len VRP) a číslo strany.

⁸ Матична књига умрлих од 1885. до 1904. год. <https://digital.seavc.rs/matriky/kysac/z-1885-1904.html>

⁹ Parafráza Evanjelia podľa Lukáša: „Otče, ak chceš, vezmi odo mňa tento kalich! No nie moja, ale tvoja vôľa nech sa stane!“ (Lk 22, 42).

¹⁰ Alúzia na Evanjelium podľa Jána: „...ale jeden z vojakov mu kopijou prebodol bok a hneď vyšla krv a voda. A ten, ktorý to videl, vydal o tom svedectvo a jeho svedectvo je pravdivé“ (Jn 19, 34 – 35).

býti milostivým Pánem. Amen!“ (VRP: 31); „Ježiši nejsladší můj potešiteli, V živote u v Smrti jeden blažiteli! / K tebe duša moja pospecha zvečnelá, Verí, že / Spasení v tobe obdržela. Ameň.“ (VRP: 34); „S novým rokem v život nový, k tobe Pane odcházím, / V samém Tobe, můj Ježiši, mé spasení nachádzím. Ameň.“ (VRP: 40).

Ďalej nasleduje úvodná časť, ktorú tvorí oslovenie smútiaceho zhromaždenia všeobecne, predstavenie/predstavenie sa zomrelého prostredníctvom interpretátora odobierky a témy vyjadrujúce kontrast smrti, mŕtveho tela na zemi v protiklade s nesmrteľnou dušou a jej odchodom k Bohu. Nachádzajú sa tu i poeticky štylizované myšlienky o dokonalom nadpozemskom živote, parafrázy Svätého písma a podobne. Táto časť obsahuje oslovenie a privítanie trúčhliacich. Zvyčajne predostiera naturalistický obraz mŕtveho tela na márach alebo v truhle, ktorý kontrastuje s láskavým až idylickým stretnutím sa s Bohom: „Keď z objatia Vášho v hrob tmavý vstupujem. / V hrob tmavý s teľom mým, ale s bodrú duši / K stvoriteli môjmu do nebes ovzduší / Kde Spasitel milý priateľsky jej Kynie / Kde ju on ku sebe laskave privinie.“ (VRP: 8); „Ve jmenu Ježiše u těch már sejdený, / Na níhž odpočiva v rakvi úzké telo / Manželky, a matky jenž v Pánu umrelo / Životu časnému, aby duch s Ježišem / Věčne žil v živote dokonalém Vyššiem.“ (VRP: 12); „Posledniu pohrebníu počestnosť činíte / Že tělo mé zašlé K hrobu provázíte.“ (VRP: 18); „Neb smrt nelítostná bere ho, jíma ho / Telesne do hrobu – smutného, tmavého...“ (VRP: 28).

V odobierke sa z výrazňuje kontrast duše a tela, pričom duša je už od tela oslobodená a smeruje k Bohu. V úvodnej časti sa v najväčšej miere dostávajú do popredia teologické myšlienky o večnom živote po smrti, ktorý je predstavený radostnými obrazmi, pričom duchovný svet vytvára zrkadlovú paralelu sveta pozemského: „sám Ježiš duši posilňuje... / Všetky mé neresti, všetky mé bolesti / Prestaly, a pokoj v Ježiši dostaly.“ (VRP: 1); „Kde ju on ku sebe laskave privinie / A dá své spasení, z milosti, bezplatne, / Kde sa jej už žiadna boľasť viac nedotkne.“ (VRP: 8); „Že duch vysvoboden z mdlého těla smrti, / Že se blaze cíti v Ježiše objetí. / Že neduh tělesný již jest odstránený, / Že na duši, těle jest již uzdravený;“ (VRP: 28). Obrazy pomínutelnosti, časného tela bez života striedajú obrazy večnosti, „aby duch s Ježišem / Věčne žil v živote dokonalém Vyššiem“ (VRP: 12).

Lyrickým subjektom pohrebných odobierok je hlas zomrelého, ktorý sa lúči s pozostalými. Ako uvádza H. Urbancová (2010: 13), „v poeticky štylizovanejších formách sa umierajúci nechá zastúpiť niektorým zo svojich atribútov v personifikovanej podobe“. V pohrebných odobierkach sa interpret priamo štylizuje do postavy lúčiaceho sa zomrelého: „Míní se srze mňa odebrat slovami / Od Vás Nejmilejší volajíc za Vami, / Jako nasleduje, v tom srdečném znení, / Že Vás v své pameti má, aj – pri skončení.“ Vyskytujú sa i prípady, keď sa štylizuje do postavy Duše a tá na svojej poslednej ceste „činí posledniu clivú odobierku“ (VRP: 22). Zomrelý nabáda pozostalých, aby zachovávali vieru a lásku: „Držte

vieru svatú, rodolásku čistú,“ (VRP: 26). Dominantná tematická línia je tvorená kontrastom mŕtveho tela a nesmrteľnej Duše. Autor v prvej časti používa striedavo prvú a tretiu osobu singuláru, často dodáva, že on je sprostredkovateľom medzi zomrelým a pozostalými, pretože v texte explicitne píše, že odobierka sa deje „zskrze mne“ (VRP: 28); „zkrz mne“ (VRP: 35).

K jadrú samotnej odobierky vedú verše, ktoré vysvetľujú, čo bude nasledovať a predznačujú ďalšie smerovanie: „Ja zosnulá v Pánu môj pozdrav ostatný – / Moju odobierku Vám teraz venujem.“ (VRP: 8); „Chcem ešte povedať reč ku Vám poslednú, / Reč mej odobierky, pri mojom skonání / Púti časnej žitia mého dokonání:“ (VRP: 37). Jadrom pohrebných odobierok je lúčenie sa s pozostalými podľa hierarchie ich príbuznosti a vyjadrenie osobného vzťahu zomrelého ku každému menovanému. Uvedený typ naratívnej jednotky tvorí hlavnú os básnického textu. Nachádzajú sa tu didakticko-reflexívne či mravoučné ponaučenia, parafrázy biblických príbehov stavané ako paralely so životom pozostalých. V centre pohrebných veršov odobierok stojí štylizovaný prehovor samotného mŕtveho, ktorý vypovedá skrze svoju dušu: „Ohlas duše mojej k Vám, K zemské žalosti, / (??)ni sa – ozýva – v posledním lúčení Z toho nadzemského bydla spokojnosti / Jak výraz duše mé – v nasledovném znení:“ (VRP: 1).

Autor veršov následne prostredníctvom prvej osoby singuláru adresuje svoje vyslovenia vďaky v mene zomrelého za priazeň a pozornosť jednotlivým členom rodiny. Zomrelý sa často odvoláva na skúsenosť radostného prežívania večnej blaženosti. „Duch mŕj oddan v jeho všemohúci ruce, / Srdečne se od Vás teď odebrati chce, / A činí odbierku na Vás pozústalých“ (VRP: 19). Postupuje od najbližších členov, manžela/manželky: „Predne: manžel drahý, verný Tovaryši / Života zemského (...) Tebe vďaky činím – s mú úctu pevnú, / Za lásku manželskú, za vernosť prikladnú,“ (VRP: 19); „Najprv: ty manželka, verná a úprimná, / Družka žitia môjho, lúbená, príjemná,“ (VRP: 23); detí: „Syn Jáne s manželkou, s dítkami zdarnými, / S Bohem tobe dávám rečmi materskými (...) Zuzanna dcero má vydaná za Zaťkom / ži si dcero moja v povedomi sladkom: / Že já matka Tvoja som už vo Ríši Páne.“ (VRP: 19); „Syn drahý Miško môj, s manželkou, s dítkami, / Doopatrovals mne do mého skonání.“ (VRP: 20); „Syn Ďurko s manželkou i s dítkami svými, / Lúčím se posledne slový otcovskými:“ (VRP: 23); bratov a sestier: „Evka sestra vdova po Mateji Gombár,(...) „Katka sestra milá za Kolár Michalom / Vdaná – prími mŕj dék – s dítkami, s manželom!“ (VRP: 24); bratrancov a sesterníc: „Bratrancí Grnovci: Michal, Jírí, Jáne, / Tiež Ondrej úprimný, – potěšení Páně“ (VRP: 24), pričom u žien vždy dodáva, za koho je tá-ktorá vydatá. Postupne prechádza k širšej rodine, ujom a tetám, susedom, až k všetkým zhromaždeným.

Predstierané apostrofy a apelatívne výzvy sú myšlienkovy zacielené k témam dobrého života, vzájomnej lásky a porozumenia. Nasledujú prosby o odpustenie či poďakovanie za spoločný život, priateľstvo „za priateľstvo díky / Vzdávam Vám,

keď idem od Vás preč na veky!“ (VRP: 3) a lásku „vdďaka ti buď za tvú lásku, / Za vernosť, laskavosť k mňa mavšiu do dnešku“ (VRP: 13). Pozostalých zveruje zomrelý pod Božiu ochranu, želá im Boží pokoj „korunuj Vás Bože svým pokojom!“ (VRP: 3) a Božie požehnanie „Žehnejž Vás v živote ruka Božia Svatá!“ (VRP: 4), dokonca im sám/sama žehná „Žehnáam s priateľskými – všetneme Vám rukami...“ (VRP: 18). Autor v niektorých pohrebných odobierkach postupne v jadre sklzá k schematickému veršovanému výpočtu jednotlivých mien a rodinných vzťahov, ktoré iba umelo ukončuje požehnaním, resp. z dôvodu teologického smerovania pohrebnej kázne uzatvára po niekoľkých veršoch výpočtu mien a rodinných vzťahov vetou „Všetkých Vás Hospodin zdržuj v stave dobrom!“ alebo „Tešte se na dlúze zde Páne Milosti!“ (VRP: 15).

Jadro jednotlivých pohrebných veršov má i cennú dokumentárnu hodnotu. Autor uvádza celé meno a priezvisko jednotlivých členov rodiny a ich vzájomné rodinné vzťahy. Zaujímavé je aj bližšie geografické určenie miesta, v ktorom žijú. V odobierkach sa spomínajú dediny a mestá Petrovec, Dobanovci, Hložany, Alpár, Kulpina, Nový Sad a iné.

Pozoruhodná je i informácia z prvej odobierky. Duša mŕtveho sa prihovára dcére Evke, ktorej manžel Miško Capela nie je prítomný, lebo bojuje vo Viedni: „Tvoj manžel vo Viedni, za Kráľa milú vl(as)ť / Musí byť hotový naveky život klásť. / Pozdravenie moje aj jemu skazujem – / Vám lásku a vernosť teď odporúčujem,“ (VRP: 2), čím sa pohrebné odobierky stávajú i cennou dokumentárnou hodnotou reflektujúcou spoločenské a historicko-kultúrne pozadie života ľudí v danom období. V centre pohrebnej odobierky sa často uvádza i príčina smrti: „Zproštená neduhu, nevylicitedlné / Nemoci, v údollí pláče prebolené...“ (VRP: 42). Už v nadpise tohto textu sa autor zmieňuje, že žena zomrela na suchoty (tuberkulózu, v tom období nevyliciteľnú chorobu).

Autor sa snaží prostredníctvom jadra textu apelovať na pozostalých i didakticky a moralizujúco: „Cti matku a uč sa predne Božej bázni, / Duch Svatý k verení tvé srdečko zažni...“ (VRP: 29). O teologicky erudovanom autorovi svedčia aj mnohé verše, ktoré sú alúziou, resp. parafrázou biblických príbehov. V súvislosti so smrťou 25-ročného mladého muža sa uvádza novozákonný príbeh (Lk 7, 11 – 16)¹¹ o vzkriesení syna v meste Naim: „Syn jeho ku vdove z Naim ‚neplač‘ velí / A průvod pohrebný – zastaví se celý. / Vzkrisil on tam syna – vzkrisí i mne sobe, / V deň nejposlednejší – a živého tobe“ (VRP: 31) a zároveň vysvetľuje, že aj on bude vzkriesený, ale až v posledný deň. Spomína sa parafráza Matúšovho evanjelia

¹¹ „Potom išiel do mesta, ktoré sa volá Naim. Išli s ním jeho učeníci a veľký zástup ľudu. Keď sa priblížil k mestskej bráne, práve vynášali mŕtveho. Bol to jediný syn matky a tá bola vdova. Sprevdádal ju veľký zástup z mesta. Keď ju Pán uvidel, bolo mu jej ľúto a povedal jej: ‚Neplač!‘ Potom pristúpil a dotkol sa má. Nosiči zastali a on povedal: ‚Mládenec, hovorím ti, vstaň!‘ Mŕtvy sa posadil a začal hovoriť. A Ježiš ho vrátil jeho matke“ (Lk 7: 11 – 16).

o uzdravení chorého (Mt 9, 6 – 7)¹²: „Jehož reč hrišníkú v tom sa vyjavila: / Vstaň, a choď! Tvá víra tebe uzdravila...“ (VRP: 32) a pod.

V mnohých pohrebných odobierkach sa odráža kolobeh prírody, rurálnosť dolnozemskeho prostredia, autor volí prirovnania z oblasti prác na poli. V súvislosti so smrťou 80-ročného muža vyberá takéto prirovnanie: „Klasy zrelé v čas žne aj vy kosíc žnete – / Do stodol, spižirni, je shromažďujete – / To i Bůh, hospodár – jako zkusujete / Se zrelým obilím – se starci činíva,“ (VRP: 40); „Až i ty dozreješ nekdy k nebeskej žni“ (VRP: 41).

Záver pohrebných odobierok obsahuje stručné poďakovanie a motivicky sa približuje k modlitbe, resp. suspíriu. Okrem posledného poďakovania obsahuje krátke zhrnutie v podobe istej teologickej myšlienky, parafrázy biblického citátu alebo krátkeho suspíria zakončeného slovom Amen/Ameň. „Děkujíc za lásku – všem moji přátel., /Všem dávam mé Vále – Bůh vidiž Vás stále, / K spáse dušem Vaším, a k své cti a chvále. Ameň“ (VRP: 45). Pozornosť pohrebných odobierok je zacielená na optimistický a radostný pohľad na smrť a večnosť, pričom pozemský život a bezútešná prítomnosť stojí v protiklade.

Ako uvedená schéma naznačuje, pohrebné odobierky z obdobia 19. storočia majú pomerne blízko k barokovým valedikciám. Ich kvalitatívno-umelecká úroveň však nie je vysoká, nejde o esteticky náročné texty. Skôr sa približujú prejavom ľudovej tvorby, ide o folklorizovanú formu valedikcie.

Pri pohľade na poetiku textu sú badateľné ucelené autorské reflexie týkajúce sa jeho vlastných poetických postupov. Je možné mapovať autorovu literárnu techniku, poetiku textu a podmienky vzniku textu (Nünning et al., 2006). Autor nie je známy, no z textov je zrejmé, že ide o pomerne vzdelaného človeka, pravdepodobne evanjelického kňaza alebo kantora pôsobiaceho v Kysáči.¹³ Pre slovenských evanjelikov boli hlavnou oporou náboženského presvedčenia Kralická Biblia a Tranoscius, ktoré si vystaňovalci zo Slovenska odnášali so sebou. Ako píše E. Brtáňová (2016: 402), „spolu s katechizmom zohrali v náboženskom, mravnom a kultúrnom rozvoji evanjelickej cirkvi augsburského vyznania dôležitú úlohu a dlhé storočia tvorili základ literárneho vzdelania jej príslušníkov.“ Autor odobierok dobre poznal jednotlivých obyvateľov a ich vzájomné vzťahy. V pozadí textov je badateľná jeho spoluúčasť na žiali pozostalých. Okrem toho ovládal základné

¹² „Ale aby ste vedeli, že Syn človeka má na zemi moc odpúšťať hriechy – povedal ochrnutému: ‚Vstaň, vezmi si lôžko a choď domov!‘ A on vstal a odišiel domov“ (Mt 9: 6 – 7).

¹³ K. Chorvát (1895: 26) píše o súdobých pohrebných zvykoch v Kysáči: „Jur Chlápek, kedysi obyvateľ kysáčsky (†1871) vo svojej autobiografii pojednáva štyri ‚svätosti‘ evanjelickej a. v. na dolní zemi (krštenie, priadky, svadba a pohrab). O pohrabe a kare hovorí: ‚4. Svätost gest pohreb když někdo zemre to idu ženy opáčit gak leží gaké má plachty a či sa hotuge na kar a kedy sa bude pochovávat, Gesli ge Bohatý zegdu se mnohí po pohrebe prigdu všetci do domu napred musi gedem který ví dobre papulovat gednu kázen vyložit potom dostanu páleno a potom gedlo a víno.‘ (Uverej, aj v „Slov. v Amerike“ č. 41 zo dňa 11. okt. 1894, str. 8.)“.

poetické postupy skladania sylabického verša. Využíval prevažne dvanásťslabičný prednesový sylabický verš s polveršovou prestávkou po šiestej, resp. piatej alebo siedmej slabike. V básňach občas dochádza k porušovaniu rytmicko-syntaktického paralelizmu, z dôvodu zachovania rýmu vzniká veršový presah.

Text je združené rýmovaný, nečlenený na strofy. V rýmových pozíciách sa vyskytujú prevažne slovesá alebo plnovýznamové slová. Rýmy sú málo objavné, zvyčajne gramatické (*susedky – priateľky, zvädlo – zapadlo, dekování – požehnáni, sobe – tobe, svú – tvú*), poeticky je text ozvláštnený početnými epitetami a prirovnaniami. Autor zdôrazňuje morálno-didaktické ciele, teologicko-metafyzické chápanie sveta. Text má špecifickú komunikačnú funkciu a snaží sa o výrazný emocionálny účinok na percipienta. Predstava o estetickom účinku, teda estetický ideál zodpovedá miere idealizácie pri tvorbe básne.

V pohrebných rozlúčkových rečiach sa uvádzajú mená zosnulých a na základe matrík¹⁴ je možné spojiť ich s konkrétnym menom farára, resp. službukonajúceho zástupcu, levitu, ktorý dané pohreby vykonal. Dá sa však identifikovať iba to, kto daného človeka pochovával. Zo zoznamu farárov, ktorí pôsobili v Kysáči, vyplýva, že práve v roku 1894 sa udiala ich zmena. Službu končil Friedrich Steltzer¹⁵ (v zbore pôsobil v rokoch 1865 – 1894) a začal úradovať Karol Langhoffer¹⁶ (1894 – 1918), ktorého meno je uvedené v súvislosti s piatimi pohrebmi. Zaujímavá informácia sa nachádza i *Cirkevných listoch*:

V Kysáči záležitosť známeho farára Fridricha Steltzera ešte nemá konca. Steltzer bol síce i svetským súdom i nižšími fórami cirkevných súdov odsúdený, ale generálno konsistorium sa ešte vždy preťahuje. Malo zasadnúť v januári, ale odročeno je do mája. Cirkev administruje na teraz p. farár palánsky Ján Abaffy, zväčša však dvaja miestni učitelia. Veru bol by už svrchovaný čas, aby v tejto rozrytej cirkvi nastal už raz pokoj pod správou vzorného duchovného pastiera. Žiada to česť cirkve a zvlášte duchovné blaho veriacich sboru kysáčskeho. (Cirkevné listy, 1894: 31)

¹⁴ Матична књига умрлих од 1885. ДО 1904. год.

<https://digital.seavc.rs/matriky/kysac/z-1885-1904.html>

¹⁵ Friedrich Steltzer – evanjelický farár, v Kysáči pôsobil v rokoch 1865 – 1894. O jeho aktivitách svedčia i články uverejnené v časopise *Evanjelic* v rokoch 1863 – 1865 (Rizner, 1933). O jeho „extrémnom protislovenskom ťažení“ sa zmieňujú vo svojej publikácii i M. Kmeť a P. Kunec (2020: 80, 139), pričom uvádzajú, že táto kontroverzná postava musela utiecť pred väzbou do Švajčiarska.

¹⁶ Karol Langhoffer ml. (narodený v roku 1858 v Kysáči), evanjelický farár, v Kysáči pôsobil v rokoch 1894 – 1918. (Rizner, 1932). S. Fekete (1995) sa o ňom zmieňuje ako o znamenitom farárovi, ktorý kladne vplýval na svojich veriacich a výrazne prispel k rozvoju školstva, budovaniu škôl, príkladne hospodáril a tiež bojoval so sektármi.

Pri ostatných pohreboch sú uvedené tieto mená: Ján Abaffy¹⁷ (1 pohreb), Ladislav Urban¹⁸ (4 pohreby) a Ľudovít Maróthy¹⁹ (1 pohreb). O autorovi odobierok sa nedozvedáme nič konkrétne. Možno sa iba domnievať, že uvedené odobierky si dotyčná osoba zobrala so sebou pri odchode do služby do iného zboru v priestore vtedajšieho Uhorska. Pravdepodobne takýmto spôsobom dané spisy skončili v archíve Univerzitnej knižnice v Bratislave. Ako uvádza J. Botík:

Všetko to, čo tvorivým využívaním, výberom a prepracovaním zdedeného kultúrneho vybavenia vyrástlo do novej podoby materiálnej a duchovnej kultúry slovenských osád a slovenských ostrovov na Dolnej zemi, bolo zároveň rozšírením a obohatením kultúrnych tradícií Slovákov ako celku. V naznačených procesoch sa zrodili dolnozemske modifikácie, mnohoraké variácie i špecifickosti tradičnej ľudovej kultúry. (Botík, 2011: 9)

Práve tradičná ľudová kultúra bola najvýraznejšie spätá s každodenným životom rodiny a dedinskej pospolitosti, v ktorej tvorili udalosti spojené so smrťou a pohrebom dôležitú súčasť kolobehu života. Pohrebné odobierky sú toho dôkazom.

Literatúra

- Botík, J. (2011). *Dolnozemskí Slováci: tri storočia vystahovaleckých osudov, spôsobu života a identity Slovákov v Maďarsku, Rumunsku, Srbsku a Bulharsku*. Ivan Krasko.
- Brtaň, R. (1948). *Srdečné a veľmi žalostivé slzy...* Tranoscius.
- Brtaňová, E. (2012). Tematizácia rodinného života v pohrebných kázňach. V E. Brtaňová (Ed.), *Na margo staršej literatúry: zo žánrovej problematiky 11. – 18. storočia* (str. 244 – 255). Kalligram.
- Brtaňová, E. (2016). Dva dolnozemske (vojvodinské) katechizmy. *Slovenská literatúra* 63 (6), 399 – 421.

¹⁷ Ján Abaffy (narodený v roku 1855 v Slovenskom Aradáci – zomrel v roku 1905 v Žablji), pseudonym Ján Rovinov. Evanjelický farár v Temešvári (Rumunsko) a v Békešskej Čabe (Maďarsko), v Palánke, Mitrovici a Žablji (Rizner, 1929; Ormis, 1972).

¹⁸ pri mene *Ladislava Urbana* sa v matrikách uvádza, že bol evanjelickým učiteľom (v maďarčine – ev. taniť), pôsobil v Iloku a odtiaľ prešiel do Kysáča (Kuric, 1987). S. Fekete (1995) o ňom píše, že bol znamenitý spevák a pôsobil aj ako poštár.

¹⁹ Ľudovít Maróthy (*Luborečský*), (narodený v roku 1863 v Ľuboreči – zomrel v roku 1899 v Laliti) syn Daniela Maróthyho, evanjelický farár, od roku 1895 pôsobil v Laliti najprv ako administrátor tamojšieho zboru, neskôr ako riadny farár až do svojej predčasnej smrti (Rizner, 1932).

- Fekete, S. (1995). Pôsobenie slovenskej evanjelickej a. v. cirkvi vo Vojvodine v oblasti školstva. V D. Šimkovičová (Ed.), *Evanjelická a. v. cirkev a jej význam v národnom a kultúrnom živote Slovákov v Južoslávii* (str. 21 – 32). Vydavateľstvo Matice slovenskej.
- Graus, I. (1997). Posledná valedikcia banskobystričského richtára Melchiora Smrtníka z roku 1707. *SLAVICA SLOVACA*, 32 (1), 24 – 32.
- Chorvát, K. (1895). Smrť, pohrab a mrtví v tradícii a zvykoch ľudových. *Slovenské pohľady*, 15 (1), 16 – 33.
- Kerulová, M. (2010). Epicédium – atribút konečna a prísľub nekonečna (Latinská príležitostná poézia 16. a 17. storočia na Slovensku a motív smrti). V G. Gáfriková (Ed.), *Posledné veci človeka: štúdie k dejinám slovenskej duchovnej kultúry 17. – 18. storočia* (str. 101 – 120). Veda.
- Kiliánová, G. (1999). Kolektívna pamäť a konštrukcia identity. Pohrebné rituály v strednej Európe medzi tradíciou a modernou. V M. Csáky, E. Mannová (Eds.), *Kolektívne identity v strednej Európe v období moderny* (str. 61 – 81). Academic Electronic Press.
- Kmeť, M., Kunec, P. (2020). „Dolňozemské Slovensko“ v reflexii Slovákov v období dualizmu. Spolok Slovákov v Poľsku.
- Kollárová, I. (2010). Pohrebné kázne a epicédiá v segmente príležitostných vydání. V G. Gáfriková (Ed.), *Posledné veci človeka: štúdie k dejinám slovenskej duchovnej kultúry 17. – 18. storočia* (str. 152 – 158). Veda.
- Kuric, A. (1987). Pokus o založenie dievčenského ústavu v Iloku. V F. Bielik, C. Baláž (Eds.), *Slováci v zahraničí: zborník Krajanského múzea Matice slovenskej* (str. 191 – 196). Matica slovenská.
- Minárik, J. (1984). *Baroková literatúra: Svetová, česká, slovenská*. SPN.
- Minárik, J. (1985). *Renesančná a humanistická literatúra. Svetová, česká, slovenská*. SPN.
- Nünning, A. et al. (2006). *Lexikon teorie literatury a kultury: koncepcie, osobnosti, základní pojmy*. Host.
- Ormis, J. V. (1972). *Doplňky a opravy k Riznerovej bibliografii ([8. zväzok], Bibliografia písomníctva slovenského na spôsob slovníka od najstarších čias do konca r. 1900)*. Matica slovenská.
- Rizner, Ľ. V. (1929). *Bibliografia písomníctva slovenského na spôsob slovníka od najstarších čias do konca r. 1900. (1. diel, A – F)*. Matica slovenská.
- Rizner, Ľ. V. (1932). *Bibliografia písomníctva slovenského na spôsob slovníka od najstarších čias do konca r. 1900: S pripojenou bibliografiou archeologickou, historickou, miestopisnou a prírodovedeckou. (3. diel, L – O)*. Matica slovenská.
- Rizner, Ľ. V. (1933). *Bibliografia písomníctva slovenského na spôsob slovníka od najstarších čias do konca r. 1900. (5. diel, S – Š)*. Matica slovenská.

- Štraus, F. (2005). *Príručný slovník literárnovedných termínov*. Vydavateľstvo spolku slovenských spisovateľov.
- Urbancová, H. (2010). Pohrebné plače a duchovné piesne-odobierky: dva piesňové žánre v jednom obradovom kontexte. V G. Gáfriková (Ed.), *Posledné veci človeka: štúdie k dejinám slovenskej duchovnej kultúry 17. – 18. storočia* (str. 172 – 208). Veda.
- Vráblová, T. (2010). Téma posledných vecí človeka v pohrebnej tlači Srdečné a veľmi žalostivé slzy. V G. Gáfriková (Ed.), *Posledné veci človeka: štúdie k dejinám slovenskej duchovnej kultúry 17. – 18. storočia* (str. 121 – 144). Veda.
- Zprávy. V Kysáči. (1894) *Cirkevné listy* 8 (2), 31.
- Žilka, T. (2006). *Vademecum poetiky*. UKF Nitra.

Pramene

- Pohrebné kázne* Ms 549; 1894 – 1895 papier 22 ff 22,5X18.5 cm väzba: tvrdý obal s plátenným chrbtom [Veršované reči pohrebné.] Roky vzniku sú pri jednotlivých rečiach. Proveniencia rukopisu: Južoslávia – Kysáč. 202.
- Sväté písmo Starého a Nového zákona*. (1995). Slovenský ústav svätého Cyrila a Metoda.
- Antológia staršej slovenskej literatúry*. (1964). J. Mišianik (Ed.), Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
- Матична књига умрлих од 1885. до 1904. год.*
<https://digital.seavc.rs/matriky/kysac/z-1885-1904.html>

Љубица Блаженцова

РУКОПИСНИ ЗАПИСИ О ОПРОШТАЈНИМ ГОВОРИМА ИЗ КИСАЧА С КРАЈА 19. ВЕКА

Резиме

Теме везане за такозване последње ствари човекове актуелне су у књижевности од најранијих периода. Мотив смрти постао је предмет многих књижевних адаптација и нашао је место у народном фолклору. Наричања повезана са духовном песмом раширена су у рукописним записима као полународни облик стварања песама и одражавала су посебан стил и образованост њихових аутора и писаца. Рад приказује распрострањеност овог жанра у словачкој средини – у Словачкој и тзв. Доњој земљи, на примеру анализе рукописа из Кисача из 1894/95. године. У раду се издвајају: опроштај од преминулих, утеха, као и морални и дидактички правац. Погребне колекције садрже многе библијске цитате, али имају и важну документарну вредност. Поред информација о преминулима, у њима се преплићу информативне и уметничке равни у односу на ситуациони контекст. Композициони модел збирки је стабилан, садржи наслов који указује на име покојника, датум и годину смрти, мото у виду римованог дистиха у којем се парафразирају мисли из Библије. Увод садржи обраћање ожалошћеном скупу и мисли које наглашавају контраст између мртвог тела и бесмртне душе. Централни део говора чине последњи поздрав ожалошћених по редоследу који одражава хијерархију њиховог сродства са покојником и изражавање личног односа преминулог према сваком именованом. Извор је вредних културних, историјских и географских информација. Крај опроштајних говора садржи кратку захвалницу и кратак резиме који се завршава речју *амин*. Аутор или онај ко је забележио говор остаје непознат. Погребне церемоније се могу разумети као фолклорни вид валедикције. Оне су доказ повезаности традиционалне народне културе са циклусом живота у породичној и сеоској заједници и доприносе истраживању живота и традиције војвођанских Словака.

Кључне речи: опроштајни говори, опроштај, преминули, обред, Кисач

Ľubica Blažencová

**MANUSCRIPT ENTRIES OF BURIAL COLLECTIONS FROM KYSÁČ
FROM THE END OF THE 19TH CENTURY**

Summary

Themes related to the last things of man have resonated in literature since the earliest periods. The motif of death has been the subject of many literary adaptations and has also found a place in folklore. Mournful chants associated with a spiritual song – a funeral farewell, spread in manuscript records as a semi-folk form of song production and reflected the style and educational level of their authors and writers. The paper points out the widespread use of this genre in the Slovak and Lowland environment by analysing a manuscript text from Kysáč from 1894 to 1895. The farewell of the deceased with the bereaved people, the provision of consolation, as well as moral and didactic orientation come to the fore. The funeral selections contain several biblical quotations, but they also have important documentary value. In addition to information about the deceased, they blend informational and artistic levels with the background of a special occasion. The compositional structure of the booklets is stable, containing a title giving the name of the deceased, the date and year of death, and a motto in the form of a rhyming couplet paraphrasing ideas from the Bible. The introduction contains an address to the mourning gathering in general and thoughts highlighting the contrast between the dead body and the immortal soul. At the core of the funeral farewell is a goodbye to the bereaved according to their relative's hierarchy and an expression of the personal relationship of the deceased to each named person. It is a source of valuable cultural, historical, and geographical information. The conclusion of the funeral farewells contains a brief acknowledgement and a short summary ending with the word Amen. The author or writer of the collection of funeral farewells is unknown. The funerary collections can be seen as a folklore form of valediction. They are proof of the connection of traditional folk culture with the cycle of life in the family and village community and a contribution to research into the life and traditions of the Lowland Slovaks.

Keywords: funeral collection, farewell, deceased, ceremony, Kysáč